

Politik Romanın Alaycı İsyankârı: José Saramago¹

Selcen KÖK²

Ayşe Nur KEKEÇ³

Araştırma Makalesi

Öz

İnsanı *zoon politicon* olarak tahayyül eden siyaset felsefesi ile insana ilişkin hikâyeler anlatan edebî tahayyülün karşılaşmasıyla ortaya çıkan politik roman, toplumsal ve siyasal gerçeklik temsillerinden biridir. İnsanın siyasal trajedileri ve açmazlarının en estetik ve açık haliyle politik romanlar aracılığıyla okuruz. Politik romanlar, tarihselci, davranışçı ve siyaset felsefesi olarak üç perspektiften yazılabilmekle birlikte, en iyi ve yaygın bilinenleri tarihselci bakış açısı ile yazılanlardır. Çalışmamız, daha az bilinen siyaset felsefesi perspektifini tartışmaya açmakta, bir romanın politik olabilmesi için insanı siyasetin derin anlayışına yöneltme yeteneği taşıması gerektiğini iddia etmektedir. Bu yeteneğin sadece siyaset felsefesi perspektifi ile mümkün olduğu düşünüldüğünde, politik romanların siyaset felsefesine tabi olması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurmacanın geniş olasılıkları aracılığıyla eşsiz hikâyeler anlatan politik romanlar, bunu yaparken siyaset felsefesinin yarattığı kavramlar ile konuşurlar. Böylelikle siyaset filozofunun yarattığı kavramları gölgelerin içinden çıkarıp, okur için görünür hale getirirler. Bu çalışma söz konusu bu ilişkiyi “büyülü gerçekçilik” sayesinde büyük bir ustalıkla ortaya koyan bir romancıyı, Portekizli yazar José Saramago’yu ve eserlerinin politik roman edebiyatı içindeki yerini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler

Siyaset Felsefesi,
Politik Roman,
Büyülü Gerçekçilik,
José Saramago

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
31.08.2021

Kabul Tarihi:
13.09.2021

The Ironic Rebelious of Political Fiction: José Saramago

Abstract

Political fiction genre, which emerged as a result of the meeting of political philosophy which envisions man as *zoon politicon* and literary imagination which tells stories about man, is one of the representations of social and political reality. We read about man’s political tragedies and dilemmas in the most aesthetic and open manner through political fiction. Although political fiction can be written from three perspectives as historicist, behavioral and political philosophy, the most known and common examples are the ones written with the historicist perspective. Our study opens the less known political philosophy perspective up for discussion and claims that a novel should possess the ability to direct man towards the deep understanding of politics in order to be political. When it is considered that this ability can only be possible through the political philosophy perspective, it becomes an obligation that political fiction is subjected to political philosophy. Political novels which tell unmatched stories with the great possibilities of fiction talk through the concepts created by political philosophy in the narration of their stories. Thus, they bring the concepts created by the political philosopher out of the shadows and make them visible for the reader. This study deals with a novelist who masterfully presents this relationship in question with ‘magical realism’, Portuguese author José Saramago and the place his works have in political fiction literature.

Keywords

Political Philosophy,
Political Fiction,
Magical Realism,
José Saramago

Article Info

Received:
31.08.2021

Accepted:
13.09.2015

¹ Bu çalışma, Ayşe Nur Kekeç’in “Siyasetin Temel Kavramlarını Yeniden Düşünmek: José Saramago’nun ‘Körlük’ ve ‘Görmek’ Romanları Üzerine Bir Söylem Analizi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, selcenkok@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7566-3269

³ a.n.kekec@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2190-2399

Giriş: Politik Roman Üzerine

İnsanı *zoon politicon* olarak tahayyül eden siyaset felsefesi ile insana ilişkin hikâyeler anlatan edebî tahayyül karşılaşır ne olur? Bu karşılaşmadan politik roman çıkarsa eğer, bu roman insanı kendisine nasıl anlatır? Roman insanın trajedisini ve açmazlarını anlattığı ölçüde roman; felsefe insanın siyasal varoluşu üzerine düşündüğü ölçüde siyaset felsefesi olduğuna göre, politik roman insanın siyasal trajedisi ve siyasal açmazları üzerine yazılmış olmalı değil midir? İnsanın varoluşunun siyasal açmazları üzerine söz söylemelerinden öte, siyaset felsefesi ile politik romanın yolları başka türlü nasıl kesişmektedir?

Politik roman, siyaset felsefesinin siyasal kavramları göstermekte zorlandığı noktada imdada yetişmektedir. Bir siyaset bilimi öğrencisini⁴ insan doğası üzerine en iyi düşündürecek metin Sineklerin Tanrısı'dır kuşkusuz. Ya da onun totalitarizm üzerine düşünmesini 1984, Fahrenheit 451, Hayvan Çiftliği romanlarından daha iyi hangi metin sağlayabilir? Bu bağlamda politik romanlar siyaset bilimine/felsefesine ilgiyi yöneltmek açısından bir lütuf olarak değerlendirilebilir. Ancak politik roman bu didaktik rolünün dışında çok daha derin bir anlam taşımaktadır.

Bir politik roman yazarı için insan, sadece siyasal bir varlık değildir. Dolayısıyla politik roman, bir siyaset bilimi öğrencisini siyasetin daha derin anlayışına yönlendirebilecek bir spektrum sunar. Çünkü romancının tualı, zorunlu olarak kendi disiplininin içinden bakan siyaset bilimcinin tualinden çok daha geniş, fırçası daha renklidir. Çünkü o bir sanatçıdır ve kurmacanın bütün olasılıklarını kullanarak yaratır. Bu yeteneği sayesinde romancı ölgün siyasal kurumlara yaşam üfleyebilir ya da siyasal davranış güdüleri konusunda önemli ipuçları verebilir (Gordon ve Marquis, 1955: 180-181).

Kurmacanın geniş olasılıkları, anlatı biçimleri ve dilin zenginliği sayesinde insanı siyasetin derin anlayışına yönelten politik roman üç perspektiften değerlendirilebilir; tarihselcilik (historicism), davranışçılık (behavioralism) ve siyaset felsefesi⁵. En fazla ve en iyi bilinen politik roman tarihselci yaklaşımla yazılmıştır. Çünkü bu romanlar bir çağın, bir toplumsal yapının veya siyasal bir durum ya da olayın hikâyesini anlatır. Bu roman türünde siyasal kişilikler, kimlikler ve olaylar tarihsel gerçekler üzerinden yeniden kurgulanır. Davranışçı yaklaşımla yazılan romanlarda kurgu, bilişsel olmayan bir alan olarak duyular ve duygulara odaklanır. Siyaset felsefesi perspektifi ile yazılan romanlarda ise kurgu, siyaset felsefesine bağlı olarak yaratılır (Spegele, 1971: 108). İşte siyaset biliminin marjinine itilmiş kurgusal romanlar ile siyaset felsefesinin karşılaşması bu tabiyet ilişkisi rehberliğinde okunabilir. Bu bağlamda felsefe ve siyaset felsefesinin telosu bize bu ilişkinin niteliğini fısıldayabilir.

Felsefe Antik Yunan'da "bilgelik sevgisi" ya da "hikmet arayışı" anlamında kullanılmıştır. Bu arayış tümel varlık ya da insanın eylemleri, yaşamı ve yazgısını konu edinmekte (Cevizci, 2003: 153), hakikate yönelmektedir (Strauss, 2000: 34). Deleuze'e göre bu arayış aynı zamanda bir yaratıştır da. Platon'u filozof yapan şey, hakikat olarak "idea"yı temaşa etmeden önce "idea" kavramını yaratmış olmasıdır. Buna göre felsefe kavram yaratma sanatı, felsefenin amacı ise yeni kavramlar yaratmak olmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2013: 12-15). İşi yine yaratmak olan kurmaca ise felsefenin yarattığı bu kavramlar ile konuşmaktadır. Bu formülasyona göre şair, oyun yazarı ya da romancı, yaratısını siyaset felsefesine tabi olarak kurmaktadır. Böylece ressamın tualinde, şairin mısralarında, romancının anlatısında filozofun kavramını görürüz. Bu bağlamda bir "öykünmeci" (Deleuze ve Guattari, 2013: 18) olarak politik romancı da siyaset filozofunun yarattığı kavramlara bağlı, ama onları gölgelerin içinden çıkarıp okur için görünür kılan bir kılavuz olmaktadır. Böylelikle siyaset felsefesi politik romancının eserinde, âdeta vücut bulmaktadır. Bu çalışma söz konusu bu birleştirmeyi büyük bir ustalıklarla yapan bir romancıyı, Portekizli yazar José Saramago'yu ve eserlerinin politik roman edebiyatı içindeki yerini konu edinmektedir.

⁴ Burada sözü edilen öğrenci formel eğitim alan öğrenciden çok daha fazlasını, siyaset bilimi ile ilgilenen herkesi kapsamaktadır.

⁵ Spegele'in çalışmasında "Straussçu bakış açısı" olarak adlandırılan bu bakış açısının yerine biz "siyaset felsefesi bakış açısı" adlandırmasını kullanmayı tercih ettik. Spegele, çalışmasının teorik çerçevesini Leo Strauss'un "Siyaset Felsefesi Nedir?" başlıklı ünlü makalesinden hareketle kurdu ve kurmacayı bu makalede yapılan politik felsefe-politik düşünce ayrımı ekseninde tartıştı için, onun çalışmasında son derece yerinde kullanılan bu adlandırma bizim çalışmamızın bağlamına uygun düşmemektedir.

Saramago, eserlerinde kendi toplumunun politik tarihinin izleri açıkça görülse de, bize tarihselci romancıların yaptığı gibi bir tarih ya da toplum anlatısı sunmaz. Ancak felsefenin yarattığı kavramları sinematografik bir anlatı ile sese, ışığa ve harekete dönüştürür. Bu bağlamda José Saramago'nun ustalığı sayesinde siyaset felsefesinin kavramları, sadece okunan ve anlaşılmaya çalışılan değil, aynı zamanda seyredilen hareketli bir tablo işlevi görür âdeta. Ona bu ustalığı veren ise, bir romancı olarak temsilcisi olduğu "büyülü gerçekçilik" akımının kurmaca imkânlarından başkası değildir.

1. Büyülü Gerçekçilik ve José Saramago

Büyülü gerçekçilik terimi ilk olarak 1798 yılında Alman Felsefesi'nde ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki sanat dünyasına ise 1925 yılında Alman sanat tarihçisi ve fotoğrafçısı Franz Roh'un makalesi aracılığıyla girmiştir. Tarihsel yolculuğuna Avrupa'da başlayan büyümlü gerçekçilik, zaman içerisinde geçirdiği dönüşümün ardından popülerliğine 1960'lı yıllarda Latin Amerika'da, uluslararası tanınırlığına ise 1980'li yıllarda (Asayesh ve Arargüç, 2017: 25-26) kavuşmuştur.

Büyülü gerçekçilik, 1949'da Kübalı romancı Alejo Carpentier tarafından Latin Amerika kurgusundaki fantastik ve gündelik fenomenlerin gerçek-olgusal kombinasyonunu tanımlamak için kullanılmıştır (Srikanth, 2014: 328). Kavram, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*'de "muhteşem ve fantastik olayların gerçekçi bir anlatıcı ile aktarıldığı modern bir kurgu" olarak tarif edilmektedir (Baldick, 2001: 146). Edebî eleştiri alanına, onu "gerçek ve fantezinin bir karışımı" (Flores'ten akt. Hegerfeldt, 2002: 66) olarak tarif eden Flores'in çalışmaları aracılığıyla giren (Srikanth, 2014: 330-331) büyümlü gerçekçilik, günümüzde Orta ve Güney Amerika'nın önde gelen romancıları Miguel Angel Asturias, Alejo Carpentier ve Gabriel García Márquez ile ilişkilendirilmektedir (Baldick, 2001: 146). Özellikle Gabriel García Márquez'in 1967 yılında yayımladığı "Yüzyıllık Yalnızlık" adlı romanının örnek gösterildiği (Aldea, 2011: 1) bu akımın en seçkin diğer örnekleri; Gunter Grass'ın "*The Tin Drum*" (Teneke Trampet), Milan Kundera'nın "*The Book of Laughter and Forgetting*" (Gülüşün ve Unutuşun Kitabı), Salman Rushdie'nin "*Midnight's Children*" (Geceyarısı Çocukları) ile José Saramago'nun "Baltasar ile Blimunda" romanlarıdır (Benyei, 1997: 150; Baldick, 2001: 146).

Büyülü gerçekçilik ile kaleme alınan eserlerde geçmiş, şimdi ve gelecek aynı anda var olabilmektedir. Bunun yanı sıra bu türde yazılan romanlar, doğaüstü unsurları sıradan ve günlük meseleler olarak göstermektedir. Bu özellikler büyümlü gerçekçiliği fantastik türden ayırmaktadır. Söz gelimi, fantastik romanlarda yaratılan dünya içsel bir mantığa dayanmalıdır. Fakat büyümlü gerçekçilik ile yazılan romanların doğal veya fiziksel yasalara tabi olmasına (Geetha, 2010: 345) veya dayanmasına gerek yoktur. Bu yönü ile, bir anlatı tekniği olarak büyümlü gerçekçilik öznel abartıyı, efsaneyi, tarihi, zamanı, belirsiz gerçekliği ve doğaüstülüğü içinde barındırmakta (Srikanth, 2014: 332), ancak insan deneyimini öne çıkarmaktadır. Böylelikle bu edebî metinler her ne kadar bir kurgu olarak kaleme alınsalar da, kurgudaki gerçekliğin altını daha da çizmektedirler (Hegerfeldt, 2002: 68).

Büyülü gerçekçiliğin kurgusu insanların kendi dünyalarını bireysel ve kolektif olarak nasıl algıladıklarını izleyerek, gerçeği bilmenin veya metinlerin önerdiği gibi inşa etmenin farklı stratejilerini eleştirel bir şekilde incelemektedir (Hegerfeldt, 2002: 73). Bu bağlamda bu akım, doğası gereği politiktir (Ouyang, 2005: 153). Ancak ondaki bu politik damar, Hegerfeldt'in (2002: 63) iddia ettiği gibi siyasi ve ideolojik gündemlerden etkilenme özelliğinden daha fazla, siyaset felsefesi ile kurduğu ilişkiden beslenmektedir. Bu ilişkinin kurduğu tahayyül birliğini ise en açık biçimde José Saramago'nun romanlarında görmek mümkündür.

Yazar her romanında sıra dışı bir soru sormakta, romanına bu soruya cevap arayan bir hikâye eşlik etmektedir. İnsanlar dünyada biricik ya da eşsiz değilse ve bir gün tıpatıp bir kopyasının var olduğunu öğrenirse ne olur? (Saramago, 2017) Devlet bir gün ortadan kalkarsa ne olur? (Saramago, 2018a; Saramago, 2018b) Yekpare bir kıta bir gün ayrılırsa ne olur? (Saramago, 2012) Ölüm meleği bir gün öldürme işini yapmayı bırakırsa ne olur? (Saramago, 2014) Genel seçimlerde seçmenlerin büyük çoğunluğu mevcut siyasal partilerden hiçbirine oy vermeyip boş oy kullanırsa ne olur? (Saramago, 2018b) Bir gün herkes kör olursa ne olur? (Saramago, 2018a) Saramago bu sorulara cevap arayan romanlarının kurgusunda, büyümlü gerçekçiliği ifşa eder biçimde doğaüstü ile gerçek arasında mekik dokumaktadır. Bu sayede yazar yaşam ile ölüm, sıradan ve olağanüstü, hayal gücü ve gerçeklik arasındaki sınırları yıkarak, her biri arasında ayırım yapmadan farklı dünyalara ait olanı romanlarında birleştirmektedir. Bu bağlamda büyümlü gerçekçiliğin temsilcilerinden biri olan Nobel ödüllü yazar

Saramago'nun romanlarında okuyucu neyin gerçek neyin gerçek dışı olduğu konusunda mutlak bir yargıya varamamaktadır. Çünkü büyümlü gerçekçilikte absürt diye bir durum söz konusu değildir. Böylelikle José Saramago'nun okuru -romanın gerçeklik olarak sunduğu her ne olursa olsun-, onun eserlerini gerçek olarak kabul etmeye hazırdır. Çünkü yazar gerçeklik ile kurguyu iç içe geçirmekte, olağan dışı olanı son derece olağanmış gibi sunmaktadır.

José Saramago romanlarında okurlarına, içinde yaşadıkları alışlageldik, bildiğini var saydıkları dünyaya ve topluma ya da kesin inançlara karşı eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Söz gelimi, Saramago 2005 yılında yayımladığı “Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş” (Saramago, 2014) adlı romanında, insanların ölmeyi bırakması durumunda ne olacağını tahayyül etmektedir. “İsa'ya Göre İncil”de (Saramago, 2019) ise İsa Peygamber'e sıradan bir anne babadan olan, sıradan bir insan olarak yaklaşmakta ve yaşamını eleştirel bir bakış açısı ile anlatmaktadır. Yazar aynı şekilde, “Kabil” (2015) adlı son romanında Adem ile Havva'nın cennetten kovulmasından Nuh ve Lilith'e kadar Eski ve Yeni Ahit'te geçen birçok dinsel olayları ve kişileri yeniden, gerçek ve kurguyu iç içe geçirerek hicivli bir şekilde ele almaktadır. “Körlük” (Saramago, 2018a) romanını ise isimsiz bir şehirde aniden ortaya çıkan beyaz körlük salgını üzerine inşa etmektedir. Bu romanda herkesin neden aniden kör olduğu bilinmemekle birlikte, romanın sonunda herkesin gözlerinin neden açıldığı da soru işareti olarak kalmaktadır. Onun romanlarında, buna benzer insana inanılması güç veya mantık dışı gelen pek çok olayın herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymadan yer bulduğunu görmekteyiz. Anlatılan bu doğaüstü, olağan dışı olaylar ise José Saramago okurları için büyümlü gerçekçilik sayesinde şaşırtıcı olmaktan çıkarak olağan, dahası, gerek gündelik gerekse politik yaşamın bir parçası haline gelmektedir.

2. Politik Edebiyatın Alaycı İsyankârı Olarak Saramago

Dünyaca ünlü Portekizli yazar, şair ve gazeteci José de Sousa Saramago, 16 Kasım 1922 senesinde Lizbon'un kuzeyindeki Azinhaga'da yoksul bir köylü aile olan Maria de Piedade ve José de Sousa'nın ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Saramago, 2018c: 109; Feibel ve Arch, 2018: 22)⁶. Saramago henüz iki yaşında bile değilken ailesi 1924 yılında babasının polis memuru olarak çalışmaya başladığı Lizbon'a taşınmıştır (Saramago, 2018c: 8). Çocukluk ve gençlik yıllarını ekonomik sıkıntılar içinde geçiren Saramago, yazarlık kariyerine başlamadan önce makinistlikten araba tamirciliğine kadar birçok işte çalışmıştır (Conde, 2003: 86). Daha sonra Diário de Notícias gazetesinde çevirmen ve gazeteci olarak çalışan yazar, bu işini 1974 yılına kadar editör yardımcısı olarak sürdürmüştür (Bloom, 2005: 145). 1969 senesinde Portekiz Komünist Partisi'ne katılan ve partinin gazetesi için yazmaya başlayan Saramago, yaşamı boyunca Komünist Parti'nin bir üyesi olarak kalmıştır (Feibel ve Arch, 2018: 19).⁷

Saramago, yazarlık kariyerine 1947 yılında “*Terra do Pecado*” (Günah Ülkesi) adlı ilk romanı ile adım atmış ve bu romanın ardından on dokuz yıl boyunca uzun bir sessizliğe gömülerek hiçbir şey yayımlamamıştır. Yazar, uzun süren sessizliğini 1966'da ilk şiir koleksiyonu olan “*Os Poemas Possiveis*” (Muhtemel Şiirler) ile bozmuştur (Bloom, 2005: 145). 1977'de ikinci romanı “*Manual de Pintura e Caligrafia*” (Ressamın Günlüğü)'yü yayımlamıştır. Bu romanında Portekizli edip, resim ve siyaset ekseninde hayatını sorgulayan bir ressamın dilinden Salazar rejimi ile birey ve toplum hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır.

José Saramago'nun eserlerinde toplumsal sorunlar ve politika, merkezi öneme sahiptir ve evrensel sorunlar olarak ele alınmaktadır. Söz gelimi Karanfil Devrimi'nden sonra 1980 yılında yayınladığı, Alentejo bölgesindeki tarım işçilerinin politik ve ekonomik adaletsizliğe karşı verdikleri mücadeleyi anlattığı (Sabine ve Martins, 2006: 6) “*Levantado do Chão*” (Umut Tarlaları) romanında yazar, aynı zamanda Portekiz'in diktatörlük dönemini, bu rejimin zaman ve coğrafya fark etmeksizin dünyanın her yerinde getireceği zorbalığı, haksızlığı ve yoksul halkın başkaldırısını gözler önüne sermiştir. Saramago'yu evrensel (Ulutaş, 2020: 126) ve politik yapan da bu bakış açısı olmuştur.

⁶ Aile, çocuklarını nüfusa kaydetmek için 1929 yılında Golegã Kasabası'na gitmiş ve kayıt bürosundaki görevli nüfus memuru Silvino -sarhoş olduğundan- ailenin takma adını yanlışlıkla Jose de Sousa'nın arkasına eklemiş ve o andan itibaren Jose de Sousa Saramago (yabani turp) olarak kayıtlara geçmiştir (Saramago, 2018c: 40-41; Rollason, 2006: 2).

⁷ İdeolojik görüşlerinden dolayı hakkında söylenenlere karşı ise şu yorumu yapmıştır: “Eskiden hakkımda ‘iyi adam, ama komünist’ derlerdi, şimdi ise ‘komünist ama iyi adam’ diyorlar” (Mendes, 2010).

José Saramago, 1982 yılında “*Memorial do Convento*” (Baltasar ve Blimunda) adlı eserini yayımlamıştır. “Baltasar ile Blimunda”nın (Saramago, 2015a) hikâyesi on sekizinci yüzyılda savaşların ve salgın hastalıkların hüküm sürdüğü, Aydınlanma’nın henüz gelmediği bir ülke olan Portekiz’de geçmektedir (Bloom, 2005: 10). Bu romanda Saramago’nun amacı, on sekizinci yüzyıl Portekiz toplumunun baskıcı sınırlamalarını yirminci yüzyılda yaşayan anlatıcının sesi ile göstermektir (Preto-Rodas, 2005: 2). Bunu yaparken de yazar, kilise ve krallığı alaycı bir dil kullanarak kıyasıya eleştirmektedir (Bloom, 2005: 16). Kurgusu, dili ve politik meydan okuması ile bu roman, ellili yaşlarının ortalarına kadar edebî başarı elde edemeyen Portekizli yazarın kariyerini uluslararası bir seviyeye taşımıştır (Feibel ve Arch, 2018: 23). Böylece José Saramago hayatının geri kalanını bir yazar olarak ancak ellili yaşlarının sonlarında sürdürmeye başlamıştır (Rollason, 2006: 1).

Saramago’nun en önemli eserlerinden birisi de “*O Ano Da Morte de Ricardo Reis*” (Ricardo Reis’in Öldüğü Yıl) romanıdır. Portekiz’de ve genel olarak Avrupa’da esmeye başlayan faşizm rüzgarını odak noktasına alan “Ricardo Reis’in Öldüğü Yıl” 1982 yılında yayımlanmıştır. Romanda anlatılan olaylar Portekiz’de 1926’dan 1974’e kadar süren Salazar diktatörlüğünün, “*Estado Novo*” rejiminin yerleştiği 1930’lu yıllara dayanmaktadır. Romanın arka planında Saramago (2013), Portekiz’de o dönemde var olan milliyetçiliği ve Avrupa’da yükselen saldırgan faşizmi göstermek istemiş ve bunun için de Portekizli şair Fernando Pessoa’nun takma isimlerinden biri olan hayali kişilik Ricardo Reis’i kullanmıştır. Ricardo Reis, romanında Saramago tarafından Portekiz’e geri götürülene kadar Brezilya’da yaşayan monarşist bir doktordur. Ricardo Reis’in Portekiz’den ayrılmasının nedeni, 1919’da ülkede kurulan cumhuriyetçi rejimi kabul etmemesidir. Romanda Saramago, Ricardo Reis’in Aralık 1935’te Portekiz’e geri döndüğünü hayal eder ve ölümüne kadar geçen dokuz ay boyunca onun günlük yaşamının izini sürer (Rollason, 2018: 1). Portekiz’de ve dünyanın başka yerlerinde faşizmin yükselişinin pasif takipçisi olarak tasvir edilen Ricardo Reis’in gerçek dünyaya dair tarafsız gözlemleri ve yaratıcısı yazarla olan doğüstü karşılaşmaları (Henn, 2005: 108-109) okura, Saramago’nun politik gerçekliği büyümlü gerçekçilik yoluyla nasıl masala dönüştürdüğünü açıkça göstermektedir. Saramago’nun politik edip kimliğinin açık örneklerinden biri olan bu roman, ona 1993 yılında İngiltere’nin prestijli ödülllerinden biri olan Bağımsız Yabancı Kurgu Ödülü’nü kazandırır.

Saramago’nun başarısı “*A Jangada De Pedra*” (Yitik Adanın Öyküsü) romanı ile devam etmiştir. Bu roman, Portekiz ve İspanya’nın, Saramago’nun hem siyasi hem de ekonomik gerekçelerle eleştirdiği Avrupa Topluluğu’na katıldığı 1986 yılında yayımlanmıştır. Bu romanında yazar, diğer romanlarında olduğu gibi bir sistem eleştirisi yaparak Avrupa’nın iki yüzlülüğünü ironik üslubu ile ele almıştır (Bloom, 2005: 16). Hikâyeyi İber Yarımadası’nın Avrupa’dan koparak Atlantik Okyanusu’na doğru yelken açması ile başlatan yazar, beş karakter üzerinden kopuşun ortaya çıkardığı krizi ve bu krizin neden olduğu siyasal ve toplumsal etkileri anlatmaktadır. Saramago’nun (2012) Yitik Ada’nın Öyküsü’nde bir yandan politik nitelikli bir hikâye anlatırken, öte yandan siyaset felsefesinin yaşamsal kavramları ile kurduğu ilişkiyi açıkça görmemiz mümkün olmaktadır. Çünkü bu romanda yazar, insan doğası, kimlik, millet, sınır, siyaset, varoluş gibi kavramları ince ironi ve fantastik kurgu ile masalsı bir yolculuk eşliğinde sorgulamaktadır.

Portekizli yazar 1989 senesinde kendi yaşamından da izlerin bulunduğu “*História Do Cerco De Lisboa*” (Lizbon Kuşatmasının Tarihi) romanını yayımlamıştır. Saramago, bu romanında ana kahramanın kendi hayatından çok şey taşıdığını ifade etmiştir. Lizbon Kuşatmasının Tarihi’nin baş kahramanı editör Raimundo Silva, kendisini duygusal karmaşadan kurtaran genç editör Maria Sara’ya âşık olur. Aslında romandaki bu karakterler kendisi ve İspanyol gazeteci olan ikinci eşi Pilar Del Rio’dur. José Saramago, Pilar del Rio ile 1988 yılında evlenmiş ve 1993’te Kanarya Adaları’nda bulunan Lanzarote’ye yerleşmiştir (Bloom, 2005: 146). Ayrıca yazarın asistanı ve resmi çevirmeni olan Rio’nun (Mendes, 2010) Saramago’nun hayatında çok önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Portekizli edip, eşi Pilar del Rio için, “Pilar ile tanışmadan önce ölseymdim, şimdi olduğumdan çok daha yaşlı ölürdüm” sözlerini kullanmıştır (Mendes, 2010). Bununla birlikte Portekizli yazar tüm romanlarını eşine ithaf etmiştir. Örneğin Saramago, “Küçük Anılar” kitabında “o zamanlar henüz doğmamış olan ve gelmekte öylesine geciken Pilar’a”, “Görmek” romanında “yaşadığım sürece hep Pilar’a” veya “Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş” romanında “evim Pilar’a” ifadelerini kullanarak eşinin onun yaşamındaki önemini vurgulamıştır.

Saramago'nun 1991 yılında Portekiz Yazarlar Birliği Ödülü'nü kazanan "*O Evangelho Segundo Jesus Cristo*" (İsa'ya Göre İncil) isimli romanı için, en çok ses getiren romanı demek mümkündür. Bu romanında yazar Hristiyanlığın temel kabullerini, iman esaslarını sarsacak nitelikte bir hikâye sunmaktadır. Romanda İsa Peygamber Tanrı'nın oğlu değil, sıradan bir insandır (Saramago, 2019). Romanın yayımlanmasının ardından Katolik Kilisesi, değerlere meydan okuyan bu romanın yazarını, Saramago'yu aforoz ettiğini ilan etmiştir. Yaşanılan bu olayın ardından muhafazakâr kesimden ve Katolik Kilisesi'nden gelen baskı, Portekiz Hükümeti'nin de Saramago'yu hedef alarak romanını yasaklatmasına, Avrupa Edebiyat Ödülü'ne aday gösterilmesini önlemesine, yazarın ülkeyi terk etmesine ve ölümüne kadar yaşayacağı İspanya'nın Kanarya Adaları'na yerleşmesine neden olmuştur. Saramago, maruz kaldığı sansürü "faşist diktatörlüğe layık bir eylemdir" (Rollason, 2006: 3) sözleriyle karşılımış, kilisenin insanların üzerinde egemenlik kurmak için "günah" kavramını kullandığını, ölümden, cehennemden veya ebedi lanet denilen şeylerden korkmadığını dile getirerek otorite karşısındaki duruşunu sürdürmüştür (Mendes, 2010). Hatta yazar ölmeden hemen önce yayımlanan son romanı "Kabil" (2015b) ile kendisini bir kez daha Katolik Kilisesi'nin hedefi haline getirmiştir. Bu romanı ile kilisenin tüm öfkesini üzerine çeken Saramago, sonrasında da, 2009 yılında kutsal kitap İncil için "kültürümüz ve hatta yaşam tarzımız üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan kötü bir ahlak kılavuzudur. İncil olmasaydı, farklı ve muhtemelen daha iyi insanlar olurduk" sözlerini kullanmış ve İncil'i "ahlaksızlığın el kitabı" olarak nitelendirerek (France 24, 2009) kilise otoritesine meydan okumaya devam etmiştir.

José Saramago edebiyat dünyasında kendinden sıkça bahsettireceği "*Ensaio Sobre a Cegueira*" (Körlük)⁸ romanını 1995'te Portekizce olarak yayımlamıştır. New York Times'tan gazeteci Alan Riding (1998) ile yaptığı röportajda Saramago, körlük fikrinin kendisine bir restoranda otururken geldiğini belirtmiştir. Yazar burada, romanının ortaya çıkma sürecini "Soru birdenbire aklıma geldi, ya hepimiz kör olsaydık? Ve sonra hemen, sanki kendi kendime cevap veriyormuşum gibi, "Ama hepimiz körüz." ifadeleriyle anlatmıştır.

Saramago "Körlük" (2018a) romanında isimsiz bir modern şehrin neredeyse tüm nüfusunu etkileyen beyaz körlük salgınına tasvir etmektedir. Şehrin isimsiz olmasının yanında, romandaki karakterlerin de ismi yoktur. İsimler yoktur, çünkü bu hikâye herhangi bir zamanda, herhangi bir toplumun başına gelebilir (Krabbenhoft, 2001: 129). Çünkü, insanın insanlıktan çıkma korkusunu ifşa eden bu hikâye, iktidara ilişkin bir hikâyedir ve aslında güç yapılarının belirlediği, inşa ettiği bir dünyada çağdaş herhangi bir toplumda yaşanabilme olasılığı yüksektir (Zohdi ve Esmaeili, 2015: 2539). Çünkü bir gün hepimiz kör olabiliriz ve Hobbesyen bir "doğa durumu"nun içine düşebiliriz.

José Saramago, 2004 senesinde "Körlük" romanına atıfta bulunarak kaleme aldığı "*Ensaio Sobre a Lucidez*" (Görmek) adlı eserini yayımlamıştır. Bu açıdan "Körlük" (2018a) ve "Görmek" (2018b) romanları birbirinin devamı niteliğinde sayılmaktadır. "Görmek" romanında olaylar Körlük'ün yaşandığı, ismi belirtilmemiş o şehirde yapılan genel seçimlerde vatandaşların kullandığı oyların yüzde sekseninden fazlasının boş çıkması ile başlamakta ve hükümetin vatandaşlarına uyguladığı şiddet ile devam etmektedir. Saramago bu romanı ile çağdaş siyaset filozoflarının en çok tartıştıkları meseleleri, demokrasinin kırılabilirliği ve krizi meselesini, devletin meşruluğunu ve doğasında saklı olan şiddeti gözler önüne sermektedir.

Saramago bize, farklı zamanlarda meydana gelen olayları birbirine bağlayan görünmez ipleri ve birbiriyle hiçbir ilgisi yokmuş gibi görünen ayrıntıları göstermekte ve bunu, yazarın görevi veya sorumluluğu (Riding, 1998) olarak görmektedir. Bu bağlamda yazar, genellikle romanlarında bir yandan var olan durumların olası alternatiflerini okurlarına tasvir ederken, öte yandan demokrasi ve özgürlük kavramlarını yüceltmektedir (Bloom, 2005: 10). Bu doğrultuda "politik bir ahlakçı" (Monteiro, 2001: 25) olarak tanımlanan Saramago'nun romanlarına genel olarak bakıldığında, merkezi probleminin

⁸ "Körlük" romanı 2008 yılında Fernando Meirelles tarafından beyaz perdeye uyarlanmış, ancak Brezilyalı film yapımcısının bu filmi yapmaya başlamadan önce birtakım engelleri aşması gerekmiştir. Yapımcı için engel oluşturan şey Saramago'nun bu romanın beyaz perdeye uyarlanmasına izin vermemesi olmuştur. Saramago, Meirelles'e uzun bir süre direnmiştir. Çünkü ona göre romanda geçen körlük fikrini yansıtan görüntüleri ve ışığı (tam beyazlık) kullanmak ve yaratmak zor bir iştir. Fakat en nihayetinde Saramago, yönetmene romanı uyarlaması için izin vermiştir. São Paulo ve Toronto şehirlerinde çekilen Kanada-Brezilya-Japon ortak yapımı "*Blindness*" (Körlük) (Rueda, 2015: 12) filminin 18 Mayıs 2008'de düzenlenen özel gösteriminde Saramago, yönetmen Meirelles'e karşı filmi gördüğü için mutlu olduğunu gözyaşları eşliğinde dile getirmiştir (Mendes, 2010).

“otorite” olduğu görülmektedir. Yaşamı boyunca otoriteyi sorgulayan ve onu temsil eden din ve devlet gibi kurumlara meydan okuyan yazarın bu duruşunda, dönemin başbakanı António de Oliveira Salazar’ın⁹ kurduğu “Salazar Rejimi” olarak bilinen otokratik rejimin rolü büyüktür.

Salazar, 1929'dan itibaren siyasi bir hareketin lideri olarak siyasi arenada boy göstermeye başlamış (Torgal, 2009: 15) ve 1933 yılına kadar siyasi iktidar için yoğun bir mücadele dönemine girmiştir. Bu dönemde Salazar ve yakın çevresi “*Estado Novo*” yani “Yeni Devlet” (1933-1974) rejimini inşa etmiştir (Baioa vd., 2003: 5). “*Estado Novo*” adı ile bilinen rejim, Salazar tarafından ortaya atılan yönetim şeklinin ismidir (Torgal, 2009: 7). Bu siyasi düzen, modern siyaset biliminde otokratik siyasi rejimler olarak bilinen rejim örneklerinden biridir. Salazar Rejimi’nin otoriter bir yönetim şekli olduğu, Salazar’ın 1933-1974 yılları arasında uyguladığı tahakküm biçimleri, sivil toplum alanının özgür ruhunu boğması, halkı manipüle etmesi gibi birçok yönden anlaşılmaktadır.¹⁰ Nitekim, Saramago’nun (2018c: 125) “Hitler ve Mussolini gibi aynı topun kumaşı, aynı soydan gelen, demir yumruk olarak birbirilerinin eşi” olarak nitelediği Salazar’ın o dönemde kurduğu otokratik rejimin izleri, -Salazar Rejimi’nin sona ermesinden sonra bile¹¹- yazarın romanlarında belirgin biçimde görülmektedir.

Saramago’nun alaycı isyankârlığı eserlerine o denli sinmiştir ki, eserlerini yazarken kurduğu cümle yapısı bile onun bu otorite tanımazlığını açık etmektedir. İnsanlığın geçmişten günümüze kadar süregelen durumunu herkesin anlayabileceği kadar sade, bir o kadar da derin bir üslup ile ele alan José Saramago, cümle kurgusu açısından da benzersiz bir yazardır. Yazarken alışlagelen dil bilgisi kurallarının dışında hareket eden yazar, özellikle dil ve bağlamın okurlar tarafından metinsel olarak anlaşılmasına meydan okumuştur (Weissi, 2008: 59). Saramago, romanlarında meseleleri genellikle sayfalarca uzunlukta cümleler kurarak anlatmakta, bunu yaparken de dilbilgisi kurallarının en şekilsel parçası olarak tarif edeceğimiz noktalama işaretlerinden, sadece nokta ile virgüli kullanmaktadır. Cümlelerini nokta ile değil, virgül ile birleştirmekte, bundan dolayı eserlerinde nokta yerine çok sayıda virgül bulunmaktadır.

Yazarın eserlerinde yarattığı karakterleri adlandırmasında da benzer bir meydan okumayı görmemiz mümkün olmaktadır. Ona göre her insan, hatta her şey eşittir ve hikâyelerindeki insanların ve hakkında yazdığı şeylerin eşitliğini vurgulamak için (Williams, 2013: 61) romanlarında geçen karakterlerin, tanrıların ve yerlerin isimlerini büyük harfle göstermemekte, karakterleri diyalog işareti olmadan ve tırnak işaretine yer vermeden sadece nokta ve virgül ile konuşturmuştur. Durum böyle olunca okuyucunun ilk başta karakterlerden kimin konuştuğunu fark etmesi de pek mümkün olmamaktadır. Örneğin; “Arşidük lafı dönüp dolaştırmadan konuya girdi, ben yokken burada bir mucize olduğu söyleniyor, Evet majesteleri, fil muhteşem süleymanın marifetiymiş, Öyle efendim, Yani fil

⁹ António de Oliveira Salazar, 28 Nisan 1889 yılında, çok hayranlık duyduğu Mussolini’den altı yıl ve kendisine hiçbir zaman gerçekten uygun bulmadığı Hitler’den ise sekiz gün sonra doğmuştur. Kendisini “fakir toprak işçilerinin oğlu” olarak tanımlayan ve Viseu’nun idari bölgesinin bir parçası olan Santa Comba Dão’nun belediye bölgesindeki Vimieiro adlı küçük bir köyde doğan Salazar, António de Oliveira ve Maria do Resgate Salazar’ın en küçük ve tek erkek çocuğudur. Portekiz Birinci Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıl olan 1910’da Coimbra Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne girmiştir. Coimbra Üniversitesi, 1911’e kadar Portekiz’deki tek üniversitedir ve Salazar kendisi için entelektüel bir referans oluşturan bu üniversiteden 1914 yılında mezun olmuştur (Torgal, 2009: 11-12).

¹⁰ Salazar’ın bu yaptırımları daha sonra birçok film ve kitaba konu olmuştur. Örnek olarak, 1938 yılında Salazar’ın “*Estado Novo*” diktatörlüğü sırasında bir gazetenin kültür bölümünde çalışan gazeteci Pereira’nın gözünden Portekiz’de uygulanan sansürü ve daha birçok baskıcı yöntemi anlatan 1995 yapımı *Sostiene Pereira* (Pereira Diyor ki) filmi gösterilebilir. Belirtmek gerekir ki Salazar rejimi sadece filmlere değil, birçok romana da konu olmuştur. Bu romanlardan birisi İsviçreli yazar Pascal Mercier’in *Night Train to Lisbon* (Lizbon’a Gece Treni) adlı kitabıdır.

¹¹ 1968 yılında Salazar’ın sağlığı kalıcı olarak kötüleştikten sonra, yerine halefi Marcelo Caetano geçmiştir. Caetano ile birlikte gelen siyasi hareketsizlik, sömürge çatışmasına çözüm üretmemeye gibi nedenlerin tümü savaşı sona erdirmeye ve rejim değişikliğini gerçekleştirmek için tasarlanan ve giderek siyasallaşan orta rütbeli subayların yükselişine katkıda bulunmuştur. Tüm bunların sonucunda ise 25 Nisan 1974’te hem silahlı kuvvetlerin hem de Lizbon halkının desteği ile askeri bir darbe gerçekleştirilmiştir (Baioa vd., 2003: 7-8). 25 Nisan 1974 tarihinde -gece yarısından kısa bir süre sonra- ordu, tanklarını Lizbon’un merkezine sürmüş ve şehrin ana köprüsünü, havaalanını, radyo ve televizyon kanallarını ele geçirmiştir. Şiddete başvurmadan gerçekleşen bu barışçıl askeri darbe Portekiz’de yaklaşık yarım asırlık diktatörlüğü sona erdirmiştir (Huet, 2017). Bu durum ise ülkede toplumunu yoğun katılımcı seferberliğine dayanan; yaratıcı, enerjik ve iş birliğine dayalı bir iklimin gelişmesine yol açmıştır (Gomes vd., 2015: 1). 25 Nisan 1974’te gerçekleşen ve “Karanfil Devrimi” olarak tarihe geçen bu darbe sadece “*Estado Novo*” otoriter rejiminin sonunu getirmekle kalmamış, aynı zamanda demokratikleşmeye de önyak olmuştur (Sanches ve Gorbunova, 2016: 211).

kendi kendine bazilikanın kapısına gidip diz çökmeye mi karar verdi demek istiyorsun, Ben öyle demezdim efendim, Peki nasıl derdin, diye sordu arşidük, Muhteşem süleymanı ben yönlendirdim, Öyle olduğunu tahmin ediyordum, neyse bunu bir kenara bırakabiliriz” (Saramago, 2015c: 153) ifadesinden anlaşılacağı üzere yazar, yalnızca hangi karakterin konuştuğunu anlatmak için o konuşma cümlesinin ilk harfini büyük harfle göstermektedir. Bu bağlamda yazar için rahatlıkla şunu söyleyebiliriz; José Saramago otoriteye açıkça karşı olan bir ediptir. Söz konusu otorite, dil bilgisi ve roman yazım kuralları olsa bile...

Sonuç Yerine

Çalışmamızda siyaset felsefesi perspektifi ile yazılan romanların en özgün örneklerinden olan José Saramago romanlarını ele aldık. Onun romanının en önemli özelliği hem felsefe ile, hem de politik olanla bağ kurmasıdır. Saramago sadece bir romancı değil, politik bir kişiliktir de aynı zamanda. Portekiz’in Salazar döneminin otoriter rejimini yakından deneyimlemiş, sansürden siyasi linçe kadar çeşitli tahakküm biçimlerine maruz kalmış bir yazardır. Tahakküm, karşısında başkaldırıcıyı yaratmış; Saramago’nun isyankar kalemi ölene değin kimi zaman din, kimi zaman devlet otoritesine meydan okuyarak yazmıştır.

José Saramago yaşamı boyunca tarihsel ve toplumsal gerçekliğin aktif bir izleyicisi olmakla birlikte, romanlarında tarihselcilikle yazılan romanlardan farklı olarak, onları doğrudan temsil eden romanlar kurmamıştır. Bu bağlamda onun romanlarında doğrudan bir tarih ya da toplum anlatısı okumayız. Ancak muhakkak tarihe ya da topluma ilişkin bir hikâye okuruz. Yalnız, bu tarih ve toplum onun romanlarında olağanüstü bir hikâyenin sadece bir kısmıdır. Saramago romanlarında tarih, geçmiş zaman değildir; dün, bugün ve gelecektir. Ve bu zaman kesitleri zaman zaman iç içe geçer, anlatı neredeyse masala dönüşür. Ancak anlatıyı masalsı yapan sadece yazarın anlatımı değildir, anlatı zamanının bu yekpareliğidir de. Onun romanları bu haliyle büyü, politik niteliği ile de gerçekçidir.

José Saramago romanlarının politik olanla ilişkisi, romanlarının tabi olduğu siyaset felsefesi eliyle kurulmaktadır. Saramago bir siyaset filozofu değildir, ancak felsefe ile güçlü bağlar kurmuş politik bir kişiliktir. Siyaset felsefesinin yarattığı kavramlar onun romanlarında âdetâ e kemiğe bürünmektedir. İnsan doğası, otorite, devlet, doğa durumu, meşruluk, olağanüstü hâl, kimlik, milliyet ve siyaset felsefesi/bilimi tarafından yaratılmış daha birçok kavram, onun romanlarında adları hiç geçmeden “bir hâl” olarak kendini gösterir. Kavramlar Saramago’nun ustalığı sayesinde gölgelerinden çıkar, romanlarının sessiz ama asıl kahramanları olurlar. Onun romanlarını politik roman yapan da bu sessiz kahramanlardır.

Kaynakça

- Aldea, E. (2011). *Magical Realism and Deleuze The Indiscernibility of Difference in Postcolonial Literature*. London: Continuum Literary Studies.
- Asayesh, M.E. ve Arargüç, M.F. (2017). Magical Realism And Its European Essence. *Journal of History Culture and Art Research*. 6(2), 25-35.
- Baio, M., Fernandes, P.J., Meneses, F.R. (2003). The Political History of Twentieth-Century Portugal. *e-JPH*, 1(2), 1-18.
- Baldick C. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
- Benyei, T. (1997). Rereading Magic Realism. *Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*. 3(1), 149-179.
- Bloom, H. (2005). Harold Bloom Introduction. A. Klobucka (Ed.), *Bloom's Modern Critical Views José Saramago* içinde (9-18. ss.). United States of America: Chelsea House Publishers.
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Conde, M. (2003). *Report on Regents' Lecturer José Saramago*. Los Angeles: Department of Spanish and Portuguese University of California. Mester. 31(1).
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2013). *Felsefe Nedir?*. (Çev.: T. Ilgaz). İstanbul: YKY
- Feibel, R.M. ve Arch, J. (2018). Cuban Epidemic Optic Neuropathy (1991-1993) and José Saramago's Novel Blindness (1995). *American Journal Of Ophthalmology*. 1-18.
- France 24, (2009). *Nobel Prize-Winning Author Denounces Bible As 'Handbook Of Bad Morals'*. 19 Ekim 2009. <https://www.france24.com/en/20091019-nobel-prize-winning-author-denounces-bible-%E2%80%98handbook-bad-morals%E2%80%99>. Erişim tarihi: 02.03.2021
- Geetha, B.J. (2010). Magic Realism in Gabriel Garcia Marquez's One Hundred Years of Solitude. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. 2(3), 345-349.
- Gomes, I.P., Amorim, J.P., Correia, J.A, Menezes, I. (2015). The Portuguese Literacy Campaigns After The Carnation Revolution (1974-1977). *Journal of Social Science Education*. 14(2), 69-80.
- Gordon, R. C. ve Marquis, L. (1955). Reviewed Work(s): The Political Novel by Joseph L. Blotner. *Comparative Literature. Changing Perspectives in Modern Literature: A Symposium*, 7(2), 179-181.
- Hegerfeldt, A. (2002). Contentious Contributions: Magic Realism Goes British. *Janus Head: Journal of Interdisciplinary Studies in Literature*, 62-86.
- Henn, D. (2005). History And The Fantastic In José Saramago's Fiction. S. M. Hart ve W. C. Ouyang (Ed.), *A Companion To Magical Realism* içinde (103-113. ss.). Woodbridge, Tamesis.
- Huet, N., (2017). Portugal Celebrates Carnation Revolution, Warns Against Populism, *Euronews*, 25 Nisan 2017.
- Krabbenhoft, K. (2001). Saramago, Cognitive Estrangement, and Original Sin?. A. Klobucka (Ed.). *On Saramago, Portuguese Literary and Cultural Studies* içinde (123-155. ss.). University of Massachusetts Dartmouth.
- Mendes, M.G., 2010. *José e Pilar*, El Deseo, Brezilya
- Monteiro, G. (2001). Presentation of José Saramago. Ceremony to Confer Doctor of Humane Letters, Honoris Causa Upon José Saramago. October 22, 1999, A. Klobucka (Ed.). *On Saramago, Portuguese Literary and Cultural Studies* içinde (281-285. ss.). University of Massachusetts Dartmouth.
- Ouyang, W. (2005). Introduction. *A Companion To Magical Realism*. 153. S. M. Hart ve W. C. Ouyang. Tamesis.
- Preto-Rodas, R.A. (2005). A View of Eighteenth-Century Portugal: José Saramago's Memorial Do Convento (Baltasar and Blimunda). A. Klobucka (Ed.). *Bloom's Modern Critical Views José Saramago* içinde (1-11. ss.). Chelsea House Publishers, United States of America.

- Riding, A. (1998). A Writer With an Ear for the Melody of Peasant Speech; The New Nobel Prize Winner Jose Saramago Trains an Outsider's Irony on Time, Faith and History. *The New York Times*. 3 Aralık 1998.
- Rollason, C. (2006). How Totalitarianism Begins At Home: Saramago and Orwell. In *Dialogue with Saramago: Essays in Comparative Literature*, University of Manchester, 105-120.
- Rueda, C. (2015). Aesthetics of Dystopia: Blindness from Novel To Film Author(s). *World Literature Today*, 89(3-4), 12-15.
- Sabine, M. ve Martins, A.A.D.P. (2006). *Saramago And The Politics of Literary Quotation*, 1-25.
- Sanches, E.R. ve Gorbunova, E. (2016). Portuguese Citizens' Support for Democracy: 40 Years After The Carnation Revolution. *South European Society and Politics*, 21(2), 211-226.
- Saramago, J. (2012). *Yitik Adanın Öyküsü*. (Çev.: D. Körpe). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2013). *Ricardo Reis'in Öldüğü Yıl*. (Çev.: S. Özen). İstanbul: Can Yayınları.
- , (2014). *Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş*. (Çev.: M. N. Kutlu). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2015a). *Baltasar ile Blimunda*. (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2015b). *Kabil*. (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2015c). *Filin Yolculuğu*. (Çev.:P. Savaş). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2017). *Kopyalanmış Adam*. (Çev.: E. İmre). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2018a). *Körlük*. (Çev.:I. Ergüden). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2018b). *Görmek*. (Çev.:I. Ergüden). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2018c). *Küçük Anılar -Çocukluk ve İlk Gençlik Anıları-*. (Çev.:İ. Kut). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- , (2019). *İsa'ya Göre İncil*. (Çev.: E.E.Çakmak). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Spegele, R. D. (1971). Fiction and Political Theory. *Social Research*. 38(1), 108-138.
- Srikanth, N.R.C. (2014). Elements Of Magic Realism: A Reading Of Garcia Marquez's One Hundred Years Of Solitude And Salman Rushdies' Midnight's Children. *International Journal of English Language*, 2(1).
- Strauss, L. (2000). *Politika Felsefesi Nedir?*, (Çev.: S. Z. Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Torgal, L.R. (2009). Salazar And The Portuguese "New State". *Images and Interpretations*. Салазар А.
- Ulutaş, N., (2020). Bir Distopya Örneği Olarak Körlük Romanına Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (71), 114-134
- Weissi L. (2008). Speech and Sight: Genesis and Semiotic Difference in *José Saramago's Blindness*. D. Kempton (Ed.). Shawangunk Review State University of New York. XIX.
- Williams, S. (2013). A Review Of The Novels Of Jose Saramago: Portuguese Socialist Novelist (1922–2010). *Irish Marxist Review*, 61-64.
- Zohdi, E. ve Esmali, S., (2015). Panopticism in José Saramago's *Blindness*. *Theory and Practice In Language Studies*, 5(12), 2539-2544.